

ZSIDÓ TEMETŐK VILÁGA

Manapság divattá vált modellezni azt az állapotot, ami az emberiség eltűnése után alakulna ki városainkban: láttatni, hogyan veszi vissza fokozatosan a természet az addig tőle elrabolt, beépített területeket. Bizonyára nemcsak egyes tévécsatornák látványosan megszerkesztett, antiutópisztikus vizionálása vetíti elénk ezeket a meglehetősen lesújtó képeket, hanem néhányunkat korábban is foglalkoztatott a gondolat.

Alkalmam volt ízelítőt kapni mindebből, amikor is A. C. kíséretében megnéztem a horgosi zsidó temetőt. (A Kanadában élő hölgy gyökerei igen szerteágazóak, Martonoson, Horgoson, de még Zentán is nyugszanak a temetőben rokonai.) A „rendes” temető egyik csücskében – annak mintegy folytatásaként – bukkant elő, ahogyan várhattuk, s ami egyébként kisebb települések, falvak esetében mindenütt így volt, a többi temetőtől távolabb csak nagyobb létszámú zsidó közösségek alapítottak saját temetőt, a kisebbeknél ez az elkülönülés látható módon inkább csak szimbolikus. Vártam tehát, hogy elém táruljon, s igencsak meghökkenett a látvány, annak ellenére, hogy ismerősöm felkészített rá, de nem gondoltam, hogy *ennyire*: tulajdonképpen egy sűrű, sarjúból, bokrokból szabadon-vadon összezilálódott élőfal állta utunkat. Szerencsére közelebb lépve – mint kiderült – a látszólag áthatolhatatlan falon azért itt-ott rések nyíltak, amiket némi erőfeszítéssel szét lehetett tární, s akkor

már kis tisztásfoltok, csapások is felsejlettek, helyenként pedig, mutatóban, kövek is. Kívülről az egész nem tűnt nagyknak, belülről viszont hirtelen erdőméretűre tágult, merő labirintus, amelyből nincs kijárat. Kamaszkori álmaim jutottak eszembe, amint régészként párás yucatáni őserdőket vallatok, maja piramisok után kutatva. (Mellesleg a másik kísérő valódi machetével segített utat vágni, az illúzió tehát tökéletes volt.)

A fenti párhuzam annyiban sántít, hogy a zsidó temető esetében nem *minden* ember tűnt el, csupán azok, akik ténylegesen használták. Akik (meg)maradtak, funkcionálisan nem vehették birtokukba, ám a tér átfoglalozását nyilván szentségtörésnek tartották, emiatt egyszerűen sorsára hagyták, vagyis előre megfontolt szándékkal – ideiglenesen – visszaadták a természetnek, hogy az lényegében elvégezze a piszkos munkát. Ez nem valamiféle összeesküvés-elmélet, hasonlót láthatunk a Tisza-menti zsinagógák esetében: egymás után bontják majd le, mert, úgymond, veszélyessé váltak; arra azonban senki nem tért ki, miért kerültek olyan romos állapotba.

Zentán még áll az úgynevezett kis zsinagóga (a „nagyot” itt is lebontották). A túlélők tovább fogyatkozó piciny közössége ezt sem tudta fenntartani, s eladta a városnak: a múlt század ötvenes éveitől az épület birkózóknak, kézilabdázóknak – Zenta későbbi sikersportágainak – adott otthont. Közben azért itt is lejátszódott némi kártékony destrukció, aktív és passzív egyaránt: leszakadt a padlásrész, amit aztán nem állítottak vissza, ellenben hozzátoldottak egy kisebb szárnyat, megváltoztatva így az amúgy is egyszerű külső formákat. Az utóbbi években viszont felújították a tetőszerkezetet, az esővízcsatornákat, s a „toldalék” lebontásával az épület visszanyerte régi külalakját. A régi zsinagógai enteriőr azonban véglegesen elveszett. A sportcsarnok felépültével lehetőség nyílna arra, hogy a város művelődési életét tehesse tartalmasabbá, például képtárként és hangversenyteremként, félő azonban, hogy ragadozó elemek szemelik ki és csapnak le rá kíméletlenül, mint ahogyan az jobb helyeken

is megtörtént már. A temetőtől eltérően itt tehát nem a természet (vissza)hódításától kell elsősorban félnünk.

A zentai temetőparcellát azonban már csirájában majdnem visszavette, hű szolgáját, a Tiszát küldte, hogy hajtsa végre ezt a feladatot. Víg Lajos gimnáziumi tanár, alkalmi publicista a két világháború közötti időszakban egy helyütt lejegyezte, hogy az első zsidó temető a folyóba omlott. A mostani temető északi része viszont a „partaljába” lejt. E két tényből kiindulva egy olyan eszmefuttatás is levezethető, amely szerint a régi tulajdonképpen a mostani helyén, illetve attól kicsit északabbra feküdt. Ennek ad értelmet, hogy a város északi részét a köznyelvben ma is Tópartnak hívják, holott nincsen itt semiféle tó. Vagyis valamikor százötven évvel ezelőtt és azt megelőzően (a Tisza-szabályozási munkálatokig) Zenta folyója árvízkor hatalmas területet foglalt el, nyugaton például egészen Felsőhegyig terjedt ki, s visszahúzódásakor időszakos tavakat hagyott maga mögött, miközben a zsidó temetőnek helyt adó magaslatot is nyaldosta – a „lassú víz partot mos” itt valóban értelmet kapott.

Alulról feltekintve valóban fenséges látvány a legmarkánsabban kiemelkedő obeliszkerdő, a magaslat, a *Mons Iudaeorum* (a zsidók a középkorban is mindenütt magaslatot kerestek temetőiknek) meg az őt körülvevő falak ugyanakkor sejtelmes világot is rejtenek. A java csakugyan bent van: a XIX. század első felében emelt mintegy negyvenötven sztelé (akkor még ragaszkodtak ehhez a hagyományosnak tartott sírkőformához), gazdagon megrakva barokkos díszítőelemekkel, ami immár eltér a középkori kisméretű, igen szerény sírkövektől, amelyeken csak elvétve jelentek meg szimbólumok, például a menóra, s a feliratok is visszafogottak. A barokknak azonban a zsidóság sem tudott ellenállni, a nyugat-európaiak még tiszta formáit alkalmazták, keletebbre azonban már a népies formák is elterjedtek, nyilván környezeti hatásra. Ez az a sorsdöntő időszak, amikor a zsidóság sok szenvedés, többszörös innen-onnan való kiűzetés, megpróbáltatás után belefáradt az állandó, passzív messiás-

várásba; bár nem mondott le róla, nyilvánvalóvá vált, hogy addig még eltelik egy kis idő, ezért a zsidóság mindinkább hajlott afele, hogy a befogadó népek országaiban tartósan megtelepedjen, s a biztonságos létért, boldogulásért cserébe feladja önazonossága egy részét. Ezzel lényegében súlyos történelmi tehertől szabadult meg egy időre, a várakozás terhétől, ami elemi energiákat szabadított fel, ebből az életörömből sarjadt ki a *haszidizmus* is, s ezt tükrözik a sírkövek is, bár stílusukban nyilvánvaló a környezeti hatás megnyilvánulása. A XIX. közepe táján már egyre nagyobbak a sírkövek, egyre dagályosabbakra sikerednek a feliratok, egyidejűleg azonban a díszítőelemek – igencsak megkésztet rokkó hatásra – már háttérbe szorítják a szöveget, teljesen felborul tehát az egyensúly, amely addig a visszafogottságot szolgálta, s az elhunytól, nem az emlékezőkről szólt, az értő szemeket pedig megint csak elbűvöli ez a belső tusakodás. Mindez azonban még mindig nem a későbbi flancos, időtálló fekete grániton, „csupán” piszkei vörös kövön kreált remekmű volt, éppen ezért az idő lassacskán fölemészti, sok helyütt mintha megannyi kőszű mart volna apró lyukakat az anyagba, s a mindent befolyó borostyán hajszálgöke-recskéi is kíméletlenül belefárgcsálnak a síremlékek szövegeibe, ornamentikájába.

Szerencsére itt van csősz, aki időnként lenyírja a füvet, irtja az ördögcérnát, itt-ott a kártékony kúszónövényeket, s a különféle helyekről érkező „anyagi biztatások” fejében megigazít egy eldőlt vagy törött sírkövet, ellenkező esetben a természet itt is visszavenné, ami az övé. S akkor végleg elveszne a zentai zsidóság, beteljesedne a hitleri terv. Régi közhely, hogy a temető az élők településének túlvilági tükörképe, ahol az adott közösségen belüli társadalmi-vagyoni, illetve kulturális rétegződések tükröződnek. Azokban a kisvárosokban, ahol a holokauszt folytán, valamint a kisszámú túlélő kivándorlása következtében a közösségek teljesen eltűntek, ez a tükör kizárólag a múltba tekint, megszakadt a folytonosság, amely élő és elhunyt között létezett. Vajon így kell-e, hogy legyen? Hiszen az etnikai-vallási kötő-

dés mellett nyilván volt nekik lokális is, mint ahogyan ma is nekünk, mindannyiunknak. Akkor pedig a folytonosság mégse szakadt meg, csupán egy kis tudathasadásos vagy emlékezetkieséses állapot következett be, reméljük, időlegesen, s egyszer majd újra helyreállítjuk emlékezetünket, amelyben a zentai zsidóság is elfoglalja helyét. Tehát ha most (még mindig) nem hiányoznak nekünk, meg kell teremteni a hiányérzetet, mégpedig úgy, hogy a mögöttük maradt nyomokban járunk, hagyatékukra csodálkozunk, hiszen az nem csak az övéké, hanem mindnyájunké kellene legyen. Ilyetén a temető nem csak zsidó (*Hortus iudaeorum*), hanem zentai sírkert (*Hortus Sentaensis*), még ha nem is teljesen olyan, mint amelyet mi „használunk”... A magukat Áron nemzetségéből eredeztető kohániták sírköveit díszítő, speciális ujjtartású, ún. kohanita két kéz így ránk is sugároz majd valamicskét az égi áldásból, ugyanakkor a kultikus *Star Trek*-sorozat hősének, a vulkáni eredetű Mr. Spocknak és bolygótársainak üdvözlési módja ez (a Spockot alakító Leonard Nimoy javaslatára, aki maga is zsidó, és a vallásból merítette a jelképet), egy másik világ ránk köszönése, amely valamikortól – akár már mostantól – nem kellene, hogy idegen maradjon számunkra.

MEGDRÓTOZVA

– Beszélgetés Benes Józseffel

Nagypénteken kerékpárral kimentem a zentai halászcárdához, hogy halat vásároljak az ünnepre a halászoktól. A csárda nincs olyan nagyon messze a várostól, két-három kilométer. Szép idő volt, arra emlékszem. Nem volt senki a halászcárdában, csak három halász ült kint a teraszon, de már jól bepálinkázva; az egyik engem jól ismert, és mondta, Benes, gyere ide. Odaültem hozzájuk, jött a pohár, és én is bekapcsolódtam a beszélgetésbe, és egyszer csak elmondták, hogy mi történt. Hát az történt, hogy előző nap kirakták a varsákat halat fogni; korán reggel mentek csónakkal, hogy összeszedjék a halakat a varsából. Nagy meglepetésükre előttük valaki összeszedte, vagyis meglopta őket, és akkor bánatukban elkezdtek inni. Az egész azért érdekes, mert az egyik, aki engem ismert, mondta, hogy a kurva anyját ennek meg annak, nem tudják, ki volt, de sejtik. Aztán kezdte szidni a Szocialista Szövetség elnökét, meg a pártot, nem tudtam, miért. Egyszer csak dühösen szidalmazni kezdte ezt az elnököt, aki akkortájt ment nyugdíjba. Rákérdeztem, miért haragszol rá? Elmondta, hogy az ő apját is kivégezték, amikor a partizánok mentek településről településre és tucattal öldösték a magyarokat. A zentai hídnál végezték ki az ő apját is, de ezt én tudtam. Azt nem, hogy az ő apját, ilyen részleteket nem tudhattam, de azt igen, mi történt, mert mutatták a helyet többen, mások is, hogy itt lőtték a Tiszába őket. És azt mondta, képzeld el, ezek összeszedték és bevitték a magyarokat egy központba. Mondta, melyik épületbe, összeszedték és aztán kivitték az embereket a Tiszára lelőni. De mielőtt kivitték volna őket, bejött ez a szocialista vezető ember és disznópatentozó szerszámmal